

Бојан Жикић

*Одељење за етнологију и антропологију
Филозофски факултет Универзитета у Београду
bzikic@f.bg.ac.rs*

Временска контекстуализација културних представа о постсоцијализму, транзицији и евроинтеграцијама у Србији*

Апстракт: Критични догађаји, који утичу на редефинисање друштвених и културних категорија, представљају културне когнитивне стожере организовања наратива о друштвеном времену. Посматрајући распад СФРЈ у том светлу, покушаћу да објасним одређено културно поимање времена које одступа од онога што сматрамо његовим уобичајеним, линеарним доживљавањем, а на основу испитаничких исказа, у којима се стање у Србији упоређује са садржајем културних представа о Европској унији.

Кључне речи: антропологија времена, критични догађај, постсоцијалистичка транзиција, процеси европских интеграција, Србија

Увод

У току ширег истраживања о овдашњем поимању европских друштвених, политичких, културних, економских вредности као концептуалних референци од значаја за културно промишљање друштвено-политичког стања у Србији, одређени делови испитаничких исказа показали су тежњу ка заједничком тематском груписању на основу тога што конотирају специфично поимање друштвеног времена, како у дијахронијском смислу, тј. у погледу осврта на историчност или узрочност одређених социокултурних процеса, тако и у синхронијском смислу, тј. узимајући у обзир само оно што се перципира као садашњост. Пошавши од тезе о тзв. критичним догађајима (Das 1996), као својеврсним културним когнитивним стожерима организовања наратива о друштвеном времену, те

* Резултат рада на пројекту 177018, финансираном од стране МПН РС.

самим тим њиховог поимања на такав начин, представићу и покушаћу да објасним доживљавање времена које одступа од онога што сматрамо уобичајеним, линеарним поимањем времена.

Истраживање је обављено у периоду између новембра 2011. године и марта 2012. године, у Београду, источној Бачкој и источној Србији, путем структурираних интервјуа са 18 испитаника и испитаница, где је својеврсни заједнички именитељ испитаничке групе било њихово образовање, тачније њихово високо и више образовање. Разлог томе је што сам сматрао да ће допринети прикупљеном материјалу, а што се испоставило таквим – могућност бољег тематског усредсређивања и артикулације одговора, као и конзистентност наратива, а с обзиром на то да су теме разговора претпостављале шира и темељнија сазнања о доменима свакодневног живота на који се односе.

Антропологија о времену

Гел започиње своју књигу, експлицитног наслова "Антропологија времена", ставом да основу антрополошког интересовања за време, а потом и његовог теоријског промишљања, чини део Увода "Елементарних облика религијског живота" у којем Диркем, између осталог, износи мишљење да су колективне представе о времену истовремено друштвено условљене и да условљавају друштво, тј његову организацију и понашање његових припадника¹, а што је став који је, од Еванс-Причарда до Бурдијеа и савремених аутора, заживео у антропологији и социологији, учврстивши поглед на време као на друштвену или културну категорију, било да је посматрано као вид културног исказа о самом себи (тј о култури и њеним члановима), или употребљавано као средство класификовања људских заједница (Gell 1992, 3, 37 et passim, 23 et passim).

Антрополошко интересовање за време манифестује се, обично, као део занимања за прошлост неке културе, односно променљивост њеног садржаја, развој установа и томе слично, али и као академску конструкцију, тј оквир и извор произвођења одређеног знања (Davis 1991, 1-2, 4; в. Munn 1992: 94 et passim, 103 et passim). У смислу занимања за садржај неке културе, не мора бити везано за концептуализацију времена саму по себи, већ за употребу основних елемената рачунања времена као културних симбола и метафора (в. Graulich 1981). Осим мерења времена, проти-

¹ У преводу Аљоше Мимице: "Календар изражава ритам колективне делатности и, истовремено, има функцију да обезбеди њену редовност", E. Dirkm, *Elementarni oblici religijskog života. Totemistički sistem u Australiji*, Prosveta, Beograd 1982, 12.

цање времена може се разматрати и у смислу чиниоца трансформације у свакодневном животу, односно онога што представља референцу за опажање промене друштвеног и културног статуса неке особе – физички услов биолошке ентропије, као што је социјално верификован кроз старење, на пример (упор. Hazan 1984).

Културно време класификовано је, у основи, као линеарно и циклично. Линеарно или иреверзибилно време одговара научном виђењу времена и то је време цивилизације у којој живимо. Најбољи пример за такво доживљавање времена јесте тежња да се оно узме као "право" време, а што је очитовано, на пример, у Гурвичевом виђењу тзв. вишеструкости времена кроз "локална (временска) искривљења", где се потоњи појам односи на локална културна одсупања перцепције времена од њутновског космичког времена (Gurvich 1961, 21 et passim; упор. Gell 1992, 61-63). Циклично време је оно време које карактерише друштвени, а пре свега ритуални живот многих традицијских заједница (в. Gell 1992, 33 et passim, 291-293). Треба обратити пажњу на то, међутим, да је оно иреверзибилно за појединце, заправо, који се различитим обредима прелаза у ствари линеарно усмеравају од почетка живота ка његовом крају, а да је реверзибилно за заједницу, тј. за њене установе. Врста цикличног времена, у суштини, јесте и оно које је Лич описао као наизменично или алтернативно, а које реверзибилно. Лич га је назвао "перспективом клатна", најједноставнијом концептуализацијом доживљаја времена, које говори о таквом доживљавању живота (света, космоса итд.), које се састоји од низа опетованих наизменичности, попут оних у старом Египту, "између живота и смрти, дана и ноћи, сунцем спржене и наводњене земље" (Leach 1954, 114; в. такође Leach 1961, 133-134).

Антрополошка идеја о времену као о културној категорији јесте идеја о поимању времена, заправо, те о опажљивим последицама тога у друштвеном и културном животу. Иако се Гел, на пример, не би сасвим сложио са тим, идеја је културно-релативистичка, у основи: начин поимања једне од основних физичких категорија утиче на начин структурирања живота који се одвија у физичкој стварности, а што може да буде надграђено рефлексивистичким постулатом да начин менталног организовања културних категорија утиче и на поимање себе као културног субјекта. Слично томе, Герц је применио Бергсонову дистинкцију времена² у смислу културне категорије саме по себи, да покаже како одређени културни концепти времена противрече, у ствари, ономе што доживљавамо као објективно време, односно за шта претпостављамо да га доживљавају и припадници других

² Лично, као психолошко, просторно нелоцирано, тј непостојеће у стварности, *трајање*, наспрам "стварног" времена, односно оног које се опажа и рефлектује у физичкој просторности, у стварном свету, у суштини индивидуално наспрам социјалног/културног, в. Gell 1992, 69-77.

култура на такав начин, с обзиром нпр. на њихово мерење времена, кореспондирање структуре њихових језика са таквим поимањем времена итд. Изнео је мишљење да балинежанска култура, у целини, детемпорализује искуство, пошто балинежански сроднички термини, текнонимија итд. обезбеђују "илузију" темпоралности, у најбољем случају, односно: "оно што на први поглед делује као у великој мери дијахронијска формулација, која наглашава непрестану прогресију генерација, представља заправо потврђивање суштинске нереалности – или, у сваком случају, безначајности – такве прогресије" (Gerc 1998, 168; упор. Munn 1992, 98).

Најпознатији, ако не и најоштрији критичар преовлађујућег антрополошког погледа на проблематику времена (у смислу културног оперисања физичком категоријом), културног релтивизма или детерминизма, био је Блох, који је тврдио да је људско искуство у погледу протицања времена и његовог мерења универзално, онтолошко и утемељено у људској психологији (в. Bloch 1977). С обзиром на то да немамо у телу посебан орган за мерење времена, односно за искуство у погледу њега, као што је то случај са оним органима који су намењени непосредној перцепцији звука, слике, боје итд, већ се ослањамо на производе технологије и културе у нашој оријентацији у времену – попут сатова, митова, ритуала и томе слично, израз "перцепција" времена јесте метафора, заправо. "Перцепција времена" у експерименталним условима психолошких лабораторија односи се на процену протока времена у односу на неки догађај изван учесника експеримента, а не на објективно доживљавање времена само по себи (Gell 1992, 93).

Критични догађај(и)

"Реч *догађај* имплицира тренутак у времену, посебно лоцирање и наглашавање временског тока. У стању смо да хронолошки лоцирамо догађаје током дана, месеца, или деценије, организујући их у терминима линеарне каузалности, тако да представљају логички задовољавајућа средства давања смисла свету, захваљујући структури нашег језика" (Moran 2005, 457; за додатно концептуално објашњење, в. Lee 1977³, 152 et passim). Један од начина на који вршимо друштвено, односно културно организовање времена јесте на основу вредновања одређених догађаја, те заузимање сопственог интелектуалног и/или емотивног става у погледу њих. Ти догађаји, које Дас назива критичним јесу "догађаји без преседања, због тога што установљавају нови облик историјске акције, који није

³ Репринт истоименог текста, објављеног 1950. године у *Psychosomatic Medicine* 12: 89-97.

био уписан у инвентар те ситуације" (Das 1996, 5). Такав догађај у индијској историји било је одвајање Пакистана 1949. године, рецимо, који је утицао на редеофинисање традиционалних индијских друштвених и културних категорија и појављивање нових политичких актера – како у домену политике саме по себи, тако и у домену јавних политика⁴.

У нашој историји аналоган догађај, ономе којег је разматрала Дас, је-сте распад Социјалистичке Федеративне Југославије, свакако. При томе, треба имати на уму да за антрополошко бављење таквим, критичним догађајем, било из перспективе која га узима као културни когнитивни оријентир, било из оне која би непосредно пратила формирање нових политичких субјеката у земљама насталим из СФРЈ, појам *догађај* не конотира тренутак у времену, него феномен који је производ одређених друштвених и културних процеса, и из којег проистичу неки нови друштвени и културни процеси; исход и исходиште, истовремено.

Посматран на тај начин, распад СФРЈ не представља више догађај, сам по себи. Из њега су проистекли рат, премештање становништва, економска криза, привредна транзиција, приватизација, демократизација, приступање евроинтегративним процесима итд. Колико је то био драматичан догађај у социокултурном смислу, говори чињеница да су и они делови бивше Југославије, који нису искусили непосредно ратне сукобе, били (или: јесу још увек) захваћени осталим процесима које сам навео у претходној реченици, те да се свака од новонасталих државних и социокултурних средина користи у свом јавном говору распадом СФРЈ као својеврсним историјским маркером, без обзира на то са каквим вредносним предзнаком га употребљава.

На сличан начин, током ширег истраживања споменутог на почетку текста, иако није представљало једну од основних истраживачких замисли, културно поимање времена – или: вредносно класификаторно поимање друштвеног времена – од стране испитаника, појавило се као ставка од значаја. Сваки разговор имао је референцу на "оно што је претходило" нашој социокултурној данашњици, у смислу осврта на српско друштво 1990их и југословенско социјалистичко друштво, у погледу оцењивања стања у земљи и живота данас. Занимљиво је то да представе испитаника о временском контексту друштвених и културних догађаја сугеришу о схватању тих контекста као релативно оделитих целина: социјалистичко друштво нестало је са распадом СФР Југославије и почетком рата на већем делу њене територије 1991. године; "транзиционо" друштво започето је номиналним крајем социјалистичког система; "европско" или "демократско" друштво почиње да се развија након пада Милошевића 2000. године.

⁴ У смислу разлике између *politics* и *policy*.

"Лоше" време

Оно на чему ја заснована поменута оделитост није неувиђање разлике између суштинске континуираности друштвених процеса и тежње да се изврши њихово обележавање културним дисконтинуирањем, на пример, већ заузимање вредносног става о њиховим последицама по онога који говори о њима и друштво у целини (по виђењу испитаника, разуме се), те жеља за давањем смисла тим процесима – или жеља за његовим увиђањем. Својеврсни телеолошки однос према друштвеним процесима, а нарочито онима који се оцењују као покретачи друштвених и културних промена, као што важи за конотирано појмом "транзиција", на пример, подједнако је својство тзв. обичних људи и теоретичара из области друштвених и хуманистичких наука (упор. Gorunović 2007, 193; в. такође Erdei 2007, 79-80).

"Ја заиста верујем да ће све бити другачије једном кад коначно уђемо у Европску унију".

"Значи, гледај... циљ мора да постоји. Циљ... довршити својинску трансформацију, продати све државно, поставити ствари на своје место..."

"Довршити то стање ни овде ни тамо. Погледај, од привреде до спољне политике, сви су... негде... мислим, опредељени... знају с ким су, шта хоће, а ми..."

Овдашњи истраживачи друштвених и културних процеса и појава у последњих двадесетак година не деле само поглед на карактер транзиције са овдашњим људима. Социокултурно посттрауматско искуство везано за последњу деценију прошлог века присутно је у испитаничким исказима, баш као и у социолошкој или антрополошкој литератури: одговорност политичке елите не само за економске невоље у том периоду, већ и за друштвено етаблирање припадника тзв. полусвета и њихово произвођење у друштвене и културне узор, губљење посла, новца, имовине и статуса као одлике дерогације средње класе, "лажирана" трансформација друштва путем својинске трансформације у корист припадника некадашње политичке номенклатуре и њима блиских људи, растакајуће деловање друштвених промена на систем друштвених и културних вредности, установе, свакодневни живот (в. нпр. Матић 2010, 23; Antonijević 2009b, 48, 49; Lazić 2002, 22; Milić 2002, 251).

"Па, ко нам је навучао ту беду на главу?! Нису научници и уметници, сигурно, ни адвокати, ни... Слоба, брате, од њега све почиње. А и ови унаоколо, и они су имали Туђмана и те... све љубитељи певаљки и убица".

"Није то само рат. Знате, има ствари које више боле него кад се ударите, ма и на најболиније место. Тако и то, што нам се дешавало деведесетих. Нису то ни санкције само ни... ма више боли кад видите ко је све постао неко у овој земљи и на какав начин, од Карића и Аркана до ових данашњих назови бизнисмена".

Насупрот томе, упркос извесном критичком осврту, пре свега у домену привреде, односно државног управљања њом, време социјалистичке Југославије окарактерисано је са изразито позитивним вредносним предзнаком, који не проистиче из некакве идеолошке опредељености за вредности које је пропагирао тадашњи режим – везане за СКЈ, Ј. Б. Тита, раднички покрет, преференцијални тип совјине итд – већ из поређења начина функционисања друштвених установа у то време и данас, препознавања постојања склада између нормативног, дискурзивног и практичног аспекта културног поретка, убеђења да је лична сигурност битнија од идеологије одговорне за друштвено устројство саме по себи.

"Ја не знам зашто је социјализам био тако лош, посебно у поређењу с овим што данас имамо. Можда је био лош Бугарима и Пољацима, Албанцима, а ми смо имали уређену државу, тад је правна држава функционисала, нисмо знали шта је стопа криминала, а и брате, лепо се живело, ишло на одмор, путовало се..."

"Добро, ја као економиста знам да то није могло да траје, то играње – ни планска привреда ни тржиште, али не могу, ма, ни нећу да порекнем да ми се чини да је тада било боље, моји родитељи би то сигурно казали, био си сигуран, бре, да нико неће да удари на тебе, да децу можеш слободно у школу да пошашљеш, банке нису узимале куће".

Аналогије са таквом ситуацијом постоје у неким ранијим истраживањима, такође. Селективно усредсређивање на позитивне економске моменте из живота СФРЈ, уз игнорисање реалног стања ствари по том питању, те неувиђање противречности (типа: "имали смо све, али смо ишли у Трст по фармерке"), један је од основних мотива економских југоносталгичних наратива (в. Мijić 2011, 768 и даље, 778), док описивање социјалистичког периода као најпросперитетнијег у економском смислу и у погледу сигурности у свакодневном животу уопште, али с резервама у погледу ефеката планске економије, односно њеног доприноса економском суноврату, посебно у регионалним оквирима (Erdei 2009, 86)е представља потврду тога да противречност инспирисана савременом економском катастрофом и стањем у време СФРЈ доминира у културним ставовима о економији и онда када су у питању теме који номинално не морају имати везе са југословенским социјализмом.

Економска криза је била готово стални пратилац југословенског друштва, међутим, чега су свесни и испитаници, барем донекле, поготово они из крајева из којих се деценијама одлазило на рад у иностранству а који деле мишљење, мање-више, да се потреба за тим може приписати и погрешном конципирању друштвено-економског система (в. нпр. Lazić 2002, 19; Крстић 2011, 296). То им не смета, свеједно, да за економску нестабилност данашњице криве време транзиције, истичући истовремено-

но, међутим, неопходност успостављања друштвених установа које одговарају демократском карактеру друштва, позиционирајући тиме социјалистичко друштво у не до краја демократско и поред истицања неких његових добрих страна, али и наглашавајући сопствено позитивно вредновање демократског друштва.

"Види, то... није баш да се добро планирало. Нису биле фабрике баш... свуда. Мислим, оне које су могле да запосле довољан број људи. Ето, мог стрица... он је две преквалификације имао, па отишао у Немачку, тамо трећи посао нашао, а овде зидао кућу... Али имало се овде све до краја Југославије, све до деведесетих, све... докле се знало ко шта ради, ко наређује, ко уређује. Није крива демократија, као што прости људи то кажу, да је било истинске демократије у "демократском централизму", не би ни пропао, не можеш само идеологијом да водиш државу, мислим привреду и све... морају мало стручни људи ту да дођу, као у свету, а то је оно што је деведесетих фукара све покупила у оном хаосу, кад није било институције јаке ниједне..."

"Није самоуправљање лоше. Само није за нас. Или ми нисмо били за њега, не знам. Самоуправљање јесте вид демократије, не ваља и не може један да одлучује у име свих, али мораш да имаш нека знања, неко искуство, да би могао о нечему да одлучујеш. Доћи ћемо и дотле ваљда".

"Видите, пред пензијом сам и добро памтим тај... социјализам. Није то било лоше, мислим функционисала је производња, привреда, култура, све, али не би пропало да је било добро, или... конкурентно, како кажу данас. Није баш ни да је све тада било сјајно, сећам се... те вербални деликт, те скретање с пута (социјалистичког, револуционарног – прим. аут.), па непријатељи овде, онде, неповерење... Нисмо се баш слободно изражавали, а о томе који су све шлосери водили државу, да не говорим".

Однос према транзицији – коју испитаници схватају као економску категорију, пре свега, али и покретач свеопштих промена у друштву и култури управо због тога – заснован је на и даље присутној идеји о томе да држава (треба да) представља неку врсту врховног регулатора друштвених и културних процеса, а што потврђује став да "развојне дилеме друштва са закаснелом модернизацијом" постају развојне дилеме друштва са закаснелом и лоше спроведном транзицијом, односно друштва које касни за развојним тенденцијама света чији део жели да буде (упор. Naumović 2009, 89-93).

Испитаници издвајају као основне карактеристике транзиције у Србији, у основи, оне на које указују и различити истраживачи те појаве: од става да се ради о исправљању својеврсне друштвено-економске "аберације" (повратак у капитализам након социјализма) и неопходности тог процеса, преко уочавања тзв. хибридног карактера транзиције и њене "блокираности", односно разлога њеног погрешног и по већину грађана и друштво лошег спровођења, до њеног доживљавања као инструмента неолибералних политичких и економских концепција (в. нпр Ковачевић 2007, 7; Antonijević 2009a; Lazić i Cvejić 2004, 42-43; Lošonc 2007).

"А, па морало је то да нам се врати... шта је све отето, покрадено, упропашћено након рата (Другог светског – прим. аут.). Није био нормалан тај колективизам, та назови планска привреда. Не кажем да није било отимачине након распада Југославије, али то можемо да одбијемо као првобитну акумулацију капитала, поновљену акумулацију. Без тога нема напред. Нажалост. То, па тржиште, конкуренција, све..."

"Свуд се распао социјализам, свуд се морала поново утврђивати својина. Не може се у капитализам без да се зна шта је чије. Једино што је код нас то било некако... опструирано... Као да је кренуло, па стало. Као да се неком штимало, за неког намештало, оно, може се, али тако да не може ко хоће".

"Ма, бре, то ти је... знам да је морало, нема друштвене својине нигде, нити је то добро, али то је... само да се омогући улазак, ширење крупног капитала са Запада и тамо где није мислио да ће стићи. Профит за њих и брзо богаћење за мало локалаца, плус улазак у систем светске економије, још једно тржиште..."

Оно на чему се посебно задржавају када је у питању транзиција, међутим, јесу њене последице, а пре свега оне које се односе на перцепиране негативности друштвене промене, поглавито на слабљење утицаја породице, губљење важности међугенерациског контакта и инструисања и томе слично⁵. "Поправљање" таквог стања очекују као битан исход стабилизације српског друштва, односно његовог нормативног и стварног устројавања на ономе шта доживљавају као неке од основних вредности демократског друштва.

"Постали смо ненормално друштво. Влада не влада, школа не школује, породица не васпитава, све се распало".

"Џаба економија, стандард и све, кад нема поштовања нико ни за кога: ни за радника, ни за лекара, ни за професора... сад као да се не зна где смо. Нисмо ни демократија ни неко патријархално друштво. Па и на том Западу, основно је да се поштују старији, а да они уче млађе, од понашања за столом, до бољег обављања посла. Имали смо и ми то и док не будемо имали поново, неће бити добро".

Време очекивања

Време у којем живе, и поред свих објективних тешкоћа, узрокованих економском нестабилношћу, пре свега, али и одређеним недореченим ин-

⁵ О томе како су друштвени и културни процеси из 1990их, који се означавају као транзиција, оставили сличне последице у Србији у погледу одређених демографских образаца који се односе на домаћинство и породицу, попут одговарајућих процеса у бившим европским социјалистичким земљама, а за које је дати период представљао доба поодмакле транзиције, односно постсоцијалистичке трансформације и евроинтеграције, в. Vobić 2004.

ституционалним решењима (у судству, привреди, својинским односима итд), испитаници одвајају у вредносном смислу од онога што доживљавају као "период транзиције" и као "социјалистички период", с обзиром на то да су свесни да је њихов социокултурни контекст претрпео такве промене које су га усмериле – мада не до краја правом линијом – ка друштвеном, економском, политичким и културним системима компатибилним са друштвеним уређењем и културном нормативистиком развијеног света, где се физички најближи нам сегмент тог света узима као његова метафора, Европска унија. Другим речима, испитаници доживљавају претпостављени коначан позитиван исход евроинтегративних процеса Србије као успостављање таквог система друштвених и културних вредности са којима су сагласни, које подржавају, сматрају "нормалним" и томе слично.

"Грозно је било кад смо били нигде, изоловани, отуђени... лакше је кад постоји циљ, кад год дођемо тамо. А, није циљ само Унија, то је владавина права, али стварно, да може да се живи од свог посла, да се знање цени..."

"Не можеш зауставити тај процес (евроинтеграцију – прим. аут.). Полако ће све доћи на место, само треба издржати... Неће ни криза вечно. А, Запад је увек живео нормално, радио и имао, тако ће и после. Тако ћемо ваљда и ми. Да живимо нормално једном".

"Ух, улазак (у ЕУ – прим. аут.) не сређује ствари саме по себи, али ако смо ту, значи да смо решили нешто, да смо постали држава која има главу и реп, у којој је грађанин сигуран... сваки грађанин, мислим, и педери и Циг... овај, Роми, и да свако зна шта да очекује кад оде код лекара, у општину по неку потврду, на суд... Мисли, зна и сад, али онда да зна да је супротно него што је сад, да се права имају да би се користила, да се поштује свачије право, сваки закон".

Основне заједничке одлике испитаничких ставова у том погледу јесу доживљавање потребе за јасном оријентацијом нашег друштва и увиђање тога да однос према раду и привређивању представља, на одређен начин, кључ за сваку друштвену и културну пормену, одакле можемо претпоставити да испитаници не сматрају искључиво – или барем не до краја – друштвене елите одговорним за спровођење или довршавање различитих реформских процеса, већ да увиђају и сопствену улогу у томе, тачније да придају значај чињеници да је "смешна идеја" да тзв. обични грађани представљају пасивне чиниоце друштвене изградње, обликовања и преобликовања (упор. Bošković 2007, 70). Елите се доживљавају највише одговорним, међутим, с обзиром на мишљење да они који доносе одлуке треба да обезбеде и оквире за њихово спровођење, иначе те одлуке немају никаквог стварног смисла.

"Хаха, па рекла сам ја још петог октобра (2000. године) да промене не вреде ако се сами не променимо. Ако не схватимо да ће нам бити како радимо и како одлучујемо. Тачније да ће нам бити колико радимо, ако схваташ шта хоћу да кажем. Мада, данас

имам утисак да је и за то потребно да се угледамо на ове одозго, мислим да нам покажу министри и разни назови привредници да се они први уклапају својим радом у те светске стандарде, европске, о којима причају".

"Не сматрам се интелектуалцем. Имам факултет, али ја сам инжењер, нисам... Видим код мене шта не ваља, али видим и код вас, интелектуалаца, у Академији (САНУ – прим. аут.), у политици, свуда влада нека апатија, нико да примером поведе овај народ у правом смеру, да покаже како се то ради у Европи".

"Не видим ја никог ко овде може да покрене ствари. Заиста да нас уведе у Европу. Ко то оличава праве вредности, код кога се види школа, рад, мислим да успех потиче отуда?! Елите су нам по телевизији у ријалити шоуима, оно државници, писци, песници и такви са силиконским звездама... ма знам и неке људе у науци, мислим као се баве науком, само скачу с конгреса на конгрес, ништа битно да представе јавности шта су то пронашли... Ко ће политичаре недотупаве да научи одговорности, да знају да морају да раде и сами оно о чему нам трабуњају... министар здравља оде у Немачку да се лечи, а овамо теже оверити књижицу него постати амерички председник!"

Као основни "кочничари" или "акцелератори" српских евроинтеграција перципиране су овдашње политичке странке, у смислу тога да од њиховог тумачења "европских идеала", а нарочито институционалног и нормативног функционисања друштвеног живота, зависи истинска могућност прикључења Србије Европској унији, а њихове вредности, виђења и ставови свега тога често су неконзистентни, како међусобно (унутар једног програма), тако и наспрам нормативних претпоставки ЕУ (упор. Комшић 2007). И поред тога што је јасно да сама Европска унија, као институција, нема консензус у погледу сопствене идентификације и репрезентације, одакле метафоричка употреба појма "Европа" у том смислу постаје предмет спољашњих и унутрашњих манипулација (в. Радовић 2007б, 50, 53), на основу непрепознавања недвосмисленог опредељења за либералне вредности наше политичке и економске елите (Љазић 2007), испитаници су склони означавању њених припадника одговорним за недоследности које неки званични дискурси уносе у вредносни систем нашег друштва.

Такав пример представља конфузија коју наша политичка елита ствара унутрашњом употребом ствари које могу бити проблематичне не само у региону, већ и с аспекта онога што се сматра европским вредностима данас: укључивање равногорске манифестације у прославу 60 година победе над фашизмом и самим тим у прославу Дана победе⁶, а који се у Европској унији обележава као Дан Европе – управо због победе над нацизмом, фашизмом и савезничким им режимима и покретима (Ђорђевић 2006, 392-393 и даље). Са друге стране, приликом утврђивања предлога државног празника Србије, одговарајућа комисија руководила се тиме да предложи онај који ће одговарати – поново: европским вредностима (упор. Ковач 2003, 103).

⁶ Који је неколико дана раније, истина, 09.05, док је овај равногорски одржан 15.05.

"Еј, бре Дражу рехабилитују!? Сто година након рата! А причају о помирењу, добросуседским односима, европејству. Па све и да нас је Тито насанкао, да је Дража био стварно то што Вук (Драшковић – прим. аут) прича, то није више наша ствар, ма колико ми мислили да јесте, пошто се ради о човеку који је постао етикета за квислинга, сарадника окупатора и нациста, а шта је стварно био и радио, то више није ни важно..."

"Европа значи антифашизам и све што мирише на фашизам, закопаће нам углед још дубље, иако смо ми дали највише антифашиста, а неки други југословенски народи – фашиста"

"Ми морамо да знамо ко смо, али и коме припадамо. Барем ми имамо штошта ствари из историје да истакнемо које су слободарске, прогресивне, па и демократске. Није нам потребно ни да се дружимо са диктаторима, да титрамо неком само зато што ће неку траву да нам засади, или што неће признати Косово данас... учиниће то сутра, а ми другари са оним чији народ гладан или новинари по затвору и..."

Испитаници сматрају, углавном, да се не може "седети на две столице", у крајњем случају, односно да жеља за евроинтеграцијама подразумева потпуно посвећење вредностима које долазе одатле, а не покушај њиховог "прилагођавања" нашим проблемима, одакле и актуелну спољну политику сматрају неконзистентном, у најмању руку, услед непостојања јасне стратегије и наравно, потенцијалног угрожавања брзине евроинтеграција, као и доприношења лошем угледу земље у оним срединама, за којима тврдимо да им припадамо и са којима желимо да се институционално интегришемо, односно где је та интеграција зацртана као основни циљ наше државе и њеног друштва, те ка чему стреми већина припадника тог друштва и поред истицања постојања могућих позитивних и негативних ефеката те интеграције (упор. Krstić 2011, Прелић 2006).

Евроинтеграције и европеизација јављају се, тако, као процеси који су толико повезани да се доживљавају у смислу синонима, често (Krstić 2012, 144, 147), где је основа те повезаности препознавање либерализма⁷ као основе институционалног оквира и – заправо, без обзира на постојање "осврта" на "нефер" улогу Запада у догађајима на просторима бивше Југославије – личних идеала. Код испитаника преовлађује схватање да се и сами морамо променити у свакодневном и институционалном животу, тачније у односу према свему томе, ако хоћемо истинску друштвену трансформацију и социокултурно усаглашавање са таквим стварима у Европској унији (Vuletić 2003, 221 и даље). Испитаници као да у одређеним тренуцима придају већи значај сопственом реформском и евроинтегративном капацитету, неголи том капацитету код припадника друштвене елите, сматрајући га реалнијом основом друштвене промене што се види најбоље,

⁷ У смислу концизног и прецизног одређења датог у Бошковић 2010, 151-152.

можда, у потврђивању мишљења да постоцијалистичка друштвена и културна трансформација, односно окретање тржишној привреди и демократском друштвеном уређењу, значи недвосмислено вредносно позиционирање ка Западу (схваћеном као Западна европа, пре свега), односно усвајање претпоставке да тамо припадамо и да треба тежити оним социокултурним вредностима које су тамошње темељнице (Lazić 2003, 195).

Дељење заједничких вредности и циљева кључно је за успех сваке друштвене трансформације, па и постсоцијалистичке, али новоуспостављени друштвеноекономски систем мора обезбедити стабилне институционалне оквири за одвијање економског, друштвеног итд. живота у новим условима за грађане који су ушли у процес трансформације, уверени да тај процес представља напредак или побољшање како друштвеноекономског система, тако и њиховог положаја у њему (Svejić 2004, 270). Економија, али и однос према раду, играју значајну улогу у томе. Испитаници сматрају, махом, да промена пословне културе у правцу који доносе страна предузећа у Србији – у смислу културно обликованих организација и истовремено организација које утичу на културу изван своје (Мојић 2007, 353-354; в такође и Мојић 2003, 322 и даље) представља добар начин социокултурне трансформације "одоздо", пошто неке од негативно вреднованих културних особина, попут недисциплине, непостојања реда, непридржавање рокова и дате речи, конзервативности итд (а које бивају уочаване од стране овдашњих људи који раде на Западу, на пример, упор. Antonijević 2011, 1021), приписују индивидуалном културном развоју обликованом на основу односа према раду, учењу, предузимљивости и томе слично.

"Могу да причају шта хоће, али моја искуства са приватизацијом су добра. Мислим са правом приватизацијом. Дошао Шваба (у ствари, Аустријанци – прим. аут.) и увео ред у фирму. И не само што је увео ред, него што нас је научио како да га сами одржавамо. Ништа трка и стрка, само да се зна организација и да ефикасно радимо. И, да, да будемо културни једни према другима".

"У каквој смо средини одрасли, добро смо и испали. Сећате се онога нико ме не може платити колико мало ја могу радити? Или бесконачних пауза за кафу, маторих шефова који су полседњи додир са струком имали још на факултету, или на вишој школи, још горе... требало нас је продрмати, да нам покажу како да се изнутра изменимо... Ево, ја сам прва каснила... време узимала као фактор који нема значаја ни за шта у послу, тврдила да је битно одрадити ствари добро, а у ствари давала себи ментални алиби".

Испитанички ставови потврђују тезу да материјалистичке вредности доминирају српским друштвом, док су постматеријалистичке⁸ изузетно ретке (в. Pavlović 2009, 182 и даље, 186), што говори и у прилог томе да

⁸ "Давање приоритета самоизражавању и квалитету живота насупротив физичкој и економској сигурности", Pavlović 2009, 178.

испитаници доживљавају такве вредности као део тзв. западних, тј. европских вредности, али и као нешто што би требало да представља смисао друштвеног живота: обезбеђивање институционалних и стварних оквира за одржавање опште личне и економске сигурности на високом нивоу.

"Радиш, па имаш. Нема друге. А хоћеш да имаш. И кола и добро одело и у бољи ресторан да одеш, нема у томе ничег лошег, тако је свуда, у Америци, Европи".

"Европа за мене значи Запад, а Запад значи рад, а рад значи везу између материјалне сигурности, благостања и једног сасвим доброг, мислим нормалног живота који човек треба да води".

"Гледали смо некад на Запад као кроз порзор, као у излог... имали смо и ми овде ствари, одећу, аутомобиле, електронику, белу технику и то, али тамо је било боље, мислим ти њихови поризводи, увек смо имали осећај да они црнче, али да знају зашто црнче. Не буним се да то овде стварно заживи. Да знам зашто радим и зашто живим".

Закључак

Очекивања од "новог" времена одговарају, заправо, ономе што испитаници виде као својеврстан коначни циљ евроинтегративних процеса Србије: усклађивање овдашње културе са културом Запада. То укључује друштвене, политичке и економске промене у датом смеру, саобраћавање правне нормативистике одговарајућим захтевима, али се односи, пре свега, на систем вредности. Основна карактеризација тог претпостављеног система вредности од стране испитаника није идеолошке природе, међутим, већ инсистирање на "нормалности" свакодневног живота. Појам "нормалност" нема медицинске конотације, свакако, већ се односи на одређено поимање начина живота, а поред одговарајућих представа о томе у погледу живота у Западној Европи, на пример, односи се на позитивно оцењивање квалитета живота у СФР Југославији.

Временска контекстуализација догађаја и живота у Србији након врхунског критичног догађаја, распада СФРЈ, одатле, није условљена неким нарочитим културним поимањем времена, некарактеристичним за линеарну концепцију временског тока, већ одређеним видом културне евалуације последица критичног догађаја – груписањем индивидуалних вредновања и процењивања сопствених живота и живота у Србији уопште од 1991. године наовамо, а у зависности од поклапања елемената онога што се вреднује са одређеним сегментима линеарног временског тока и друштвених процеса. Оно што се може учинити неком као грешка у перципирању друштвених процеса – рецимо, неувиђање да транзиција није још завршена, у ствари – добија другачији смисао када се узму у обзир следећи чиниоци из испитаничких исказа: квалитет живота вреднује

се у односу на то како се доживљава живот средње класе на Западу, те имајући у виду чињеницу да се сматра како се у СФРЈ "добро живело", ма шта та формулација значила тачно.

Са друге стране, такво временски контекстуализовано процењивање одређених друштвених процеса може да се сагледа и као нека врста историзације одоздо. Напусти ли се посматрања историје у кључу "великих људи", долазимо до потенцијалног значаја тзв. обичних људи, не само као "актера" историје, већ и њених сведока, односно тумача: за њих догађаји имају вредност не само у односу на сопствену позицију у њима, или изван њих, већ и сами по себи. Начин интерпретације тих догађаја у усменом предању, наративима, животним повестима, итд. представља њихову својеврсну историзацију, такође. Иако није идентично ономе што раде историчари, сврха му је слична: интерпретира се да би се дошло до објашњења одређених догађаја и процеса који обликују оно што се може назвати локалним разумевањем историје, које у неким заједницама укључује космологију и митско време, а у неким другим само давање смисла редоследу догађаја (упор. Darnell 2011, 218, 219, 213). Онда када тзв. обични људи припадају истом временском периоду у којем се дешавају одређени догађаји, они себе доживљавају као епистемички и културно повлашћене за тумачење тих догађаја.

Процеси попут транзиције у Европи, или модернизације у Африци током двадесетог века, односно догађаји за које се сматра да их узрокују, те они који проистичу из њих, не могу се сагледати искључиво из перспективе социокултурног контекста страног ономе у којем се посматрају, дакле као наметнути, већ и у смислу неке врсте повратног дејства чинилаца из тог другог контекста на дате процесе, одакле и њихово посматрање у кључу тзв. критичних догађаја служи објашњавању перцепције тих догађаја оних којима се дешавају (в. Geschiere 2001, 32, 35). Транзиција и евроинтегративни процеси у Србији имају заједнички корен, у смислу критичног догађаја, који представља исходиште и једном и другом процесу, а то је распад СФРЈ. Дати догађај постаје међаш, самим тим, у вредновању квалитета друштвеног, културног, економског и личног живота испитаника, референца чији једини смисао није разграничавања "пре" од "после", већ означава и *промену* саму по себи.

Сврховитост те промене јесте оно што се оцењује, заправо. Временска контекстуализација односи се на догађаје након ње, тј. након распада СФРЈ и говори о томе како се вреднују домети промене у одређеном временском периоду; тачније, ти временски периоди се вреднују на основу процене какав (нам) је живот био или јесте током њиховог трајања. Помаљање својеврсног телеолошког аспекта промене, приступање Србије Европској унији, представља кључну разлику између два периода, односно пружа могућност интерпретативног давања смисла исходима критич-

ног догађаја. Друштвено време неће се окончати прикључивањем Србије Европској унији, али схваћено као линеарни ток, тиме добија упоришну тачку, односно својеврсну когнитивну консолидацију – наду да права поново може бити дуж.

Крај једне историје (СФРЈ) представља почетак друге (Србија у ЕУ), што није било најјасније онда када се прва завршавала. Није сасвим јасно ни сада, право буди речено, али у културној концептуализацији дијахронички посматраних друштвених процеса, један критични догађај као да изискује други, који се може појмити са супротним вредносним предзнаком у односу на први и који би представљао онај део интерпретације који даје смисао дешавањима проистеклим из првог критичног догађаја, а можда и утеху, с обзиром на културну мисао која иде за тим да не постоји чврст раскид између онога што се десило некад и нашег данашњег статуса, односно да прошлост утиче на садашњост у материјалном смислу, одакле се негативни утицаји прошлости на нас, који живимо данас, могу отклонити само њиховим физичким одстрањивањем, односно поништавањем деловања узрочника (упор. Mines 1997).

Литература

- Antonijević, Dragana. 2009a. Okviri poručavanja ličnih i porodičnih priča o materijalnom gubitku i porazu. *Етноантрополошки проблеми* 4 (1): 13-35.
- Antonijević, Dragana. 2009b. Poraženi od sistema: struktura i značenje ličnih priča o gubitnicima hibridne tranzicije. *Етноантрополошки проблеми* 4 (3): 47-65.
- Antonijević, Dragana. 2011. Gastarbajter kao liminalno biće: konceptualizacija kulturnog identiteta. *Етноантрополошки проблеми* 6 (4): 1013-1033.
- Bloch, Maurice. 1977. The past in the present and the past. *Man* (n.s.) 12: 278-292.
- Bobić, Mirjana. 2004. Domaćinstva Srbije na početku trećeg milenijuma – socio-demografska analiza. *Sociologija* XLVI (4): 349-372.
- Bošković, Aleksandar. 2007. "Nacionalizam kao sudbina: nekoliko stavova srpskih intelektualaca o raspadu Jugoslavije". U *Pomeramo granice*, ur. Mirjana Rašević i Zorica Mršević, 67-80. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Бошковић, Александар. 2010. Либерализам, прагматизам и здрав разум. *Култура пописа* 13-14: 145-163.
- Vuletić, Vladimir. 2003. Between the National Past and (an) European Future *Sociologija* XLV (3): 217-236.
- Gell, Alfred. 1992. *The Anthropology of Time. Cultural Constructions of Temporal Maps and Images*. Oxford/Providence: Berg.
- Gerc, Kliford. 1998. *Tumačenje kultura II*. Beograd: XX vek.
- Geschiere, Peter. 2001. Historical Anthropology. Questions of Time, Method and Scale. *Interventions* 3 (1): 31-39.
- Gorunović, Gordana. 2007. "Postsocijalizam i tranzicija, lokalne zajednice i identiteti". U *Antropologija savremenosti*, ur. Saša Nedeljković, 190-207. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i Srpski genealoški centar.

- Graulich, Michael. 1981. The Metaphor of the Day in Ancient Mexican Myth and Ritual. *Current Anthropology* 22 (1): 45-60.
- Gurvich, Georges. 1961. The Spectrum of Social Time. Dordrecht: Reidel.
- Davis, J. 1991. Times and Identities. *An Inaugural Lecture delivered before the University of Oxford on 1 May 1991*. Oxford: Clarendon Press.
- Darnell, Regna. 2011. What Is "History"? An Anthropologist's Eye View. *Ethnohistory* 58 (2): 213-227.
- Das, Veena. 1996. *Critical Events: An Anthropological Perspective on Contemporary India*. Delhi: Oxford University Press.
- Ђорђевић, Иван. 2006. "Трансформација "социјалистичких" празника у транзиционој Србији". У *Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду у Србији и Бугарској*, ур. Драгана Радојичић, 391-405. Београд: Зборник Етнографског института САНУ бр. 22.
- Erdei, Ildiko. 2007. "Dimenzije ekonomije: prilog promišljanju privatizacije kao socio-kulturne transformacije". U *Antropologija postsocijalizma*, ur. Vladimir Ribić, 76-127. Београд: Оделjenje за етнологију и антропологију Филозофског факултета и Српски генеалошки центар.
- Erdei, Ildiko. 2009. Hopes and Visions. Business, Culture and Capacity for Imagining Local Future in Southeast Serbia. *Issues in Ethnology and Anthropology* 4 (3): 81-102.
- Ковач, Сенка. 2003. "Поруке предлагача нових државних празника Србије". У *Традиционално и савремено у култури Срба*, ур. Драгана Радојичић, 101-109. Београд: Посебна издања Етнографског института САНУ бр. 49.
- Ковачевић, Иван. 2007. *Антропологија транзиције*. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета и Српски генеалошки центар.
- Комшић, Јован. 2007. "Političke stranke u Srbiji i evropske vrednosti – programi i praksa". U *Političke stranke u Srbiji i Evropska unija*, ur. Zoran Lutovac, 9-49. Београд: Friedrich Ebert Stiftung i Fakultet političkih nauka.
- Крстић, Марија. 2011. Дијаспора и радници на привременом раду у иностранству: основни појмови. *Етноантрополошки проблеми* 6 (2): 295-318.
- Крстић, Марија. 2011. The SFR Yugoslavia during the cold war and current Serbian foreign policy. *Antropologija* 11 (1): 21-44.
- Крстић, Марија. 2012. Евро-интеграције Републике Србије: семиотичка анализа. *Етноантрополошки проблеми* 7 (1): 143-165.
- Лazić, Mladen 2002. "(Re)strukturisanje društva u Srbiji tokom 90-ih". U *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život*, ur. Silvano Bolčić i Anđelka Milić, 17-34. Београд: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Lazić, Mladen 2003. Serbia: A Part Both of the East and the West? *Sociologija* XLV (3): 193-216.
- Lazić, Mladen 2007. "Vrednosne orijentacije političkih i ekonomskih elita u Srbiji". U *Političke stranke u Srbiji i Evropska unija*, ur. Zoran Lutovac, 63-84. Београд: Friedrich Ebert Stiftung i Fakultet političkih nauka
- Лazić, Mladen i Slobodan Cvejić. 2004. "Promene društvene strukture u Srbiji: slučaj blokirane post-socijalističke transformacije". U *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*, ur. Anđelka Milić, 39-70, Београд: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

- Leach, Edmund R. 1954. "Primitive time-reckoning". In *A History of Technology*, eds. Charles Singer, E. J. Holmyard, and A. R. Hall, 110-127. Oxford: Clarendon Press.
- Leach, Edmund R. 1961. *Rethinking Anthropology*. LSE Monographs in Social Anthropology 22. London: Athlone Press.
- Lee, Dorothy. 1977. "Lineal And Nonlinear Codifications of Reality." In *Symbolic Anthropology: A Reader in the Study of Symbols and Meanings*, Janet L. Dolgin, David S. Kemnitzer, and David M. Schneider (eds.), 151-164. New York: Columbia University Press.
- Lošonc, Alpar. 2007. Postoji li mogućnost instaliranja socijalnog kapitalizma u post-socijalističkoj tranziciji? *Sociologija* XLIX (2): 97-116.
- Матић, Милош. 2010. "Семиотика транзиционе пластике". У *Пластичне деvedе-сете. Две студије о култури краја 20. столећа сагледаној кроз употребу пластике*, Марко Стојановић и Милош Матић. 9-43. Београд: Етнографски музеј.
- Мијић, Емилија. 2011. Yustalgija: Сећање и материјална култура социјализма као оквир за конзумирање садашњости. *Етноантрополошки проблеми* 6 (3): 763-782.
- Милић, Анђелка. 2002. "Dobitnici i gubitnici u procesu tranzicije iz ugla porodične svakodnevce (1991-2001). U *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život*, ur. Silvano Bolčić i Anđelka Milić, 251-281. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Mines, Diane P. 1997. Making the Past Past: Objects and the Spatialization of Time in Tamilnadu. *Anthropological Quarterly* 70 (4): 173-186.
- Mojić, Dušan. 2003. The Influence on National Culture on Organizational Subcultures and Leadership Styles in Serbian Enterprises: An Empirical Analysis. *Sociologija* XLV (4): 317-346.
- Mojić, Dušan. 2007. Organizacije i nacionalna kultura. *Sociologija* XLIX (4): 347-368.
- Moran, Mary H. 2005. Time and Place in the Anthropology of Events: A Diaspora Perspective on the Liberian Transition. *Anthropological Quarterly* 78 (2): 457-464.
- Munn, Nancy D. 1992. The Cultural Anthropology of Time: A Critical Essay. *Annual Review of Anthropology* 21: 93-123.
- Naumović, Slobodan. 2009. *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Filip Višnjić.
- Pavlović, Zoran. 2009. Is There a Sociodemographic Model of Acceptance of Post-materialist Values? The Case of Serbia. *Sociologija* LI (2): 177-188.
- Прелић, Младена. 2006. "Корак ближе Европи или корак даље од ње: Србија у -потрази за европским идентитетом на почетку 21. века". У *Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду у Србији и Бугарској*, ур. Драгана Радојичић, 29-50. Београд: Зборник Етнографског института САНУ бр. 22.
- Радовић, Срђан. 2007. Европа као политички симбол у изградњи идентитета постсоцијалистичког друштва. *Antropologija* 4: 48-61.
- Hazan, Haim. 1984. Continuity and Transformation among the Aged: A Study in the Anthropology of Time. *Current Anthropology* 25 (5): 567-578.
- Свејић, Сlobodan. 2004. Civic Movement, Social Capital and Institutional Transformation in Postsocial Serbia. *Sociologija* XLVI (3): 269-282.

Bojan Žikić

Department of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy, University of BelgradeThe Temporal Contextualization of Cultural Concepts of
Postsocialism, Transition and Euro Integrations In Serbia

Critical events which influence the redefining of social and cultural categories represent cultural cognitive markers of organizing narratives about social time. Viewing the disintegration of SFRY in this light, I will try to explain a certain cultural view of time which deviates from what we consider the common, linear experience of the flow of time, based on accounts of informants in which the situation in Serbia is compared to the content of cultural perceptions about the European Union.

Key words: anthropology of time, critical events, post socialist transition, processes of European integration, Serbia

Contextualisation temporelle des représentations culturelles sur
le postsocialisme, la transition et les eurointégrations en Serbie

Les événements critiques, qui influent sur la redéfinition des catégories sociales et culturelles, représentent des foyers culturels cognitifs de l'organisation des récits sur le temps social. En examinant le démantèlement de RFSY sous cet angle, je tenterai d'expliquer une certaine conception culturelle du temps qui s'écarte de ce que nous considérons comme un vécu habituel, linéaire, et cela à l'appui des énoncés des interrogés, dans lesquels l'état des choses en Serbie est comparé avec le contenu des représentations culturelles sur l'Union européenne.

Mots clés: anthropologie du temps, événement critique, transition postsocialiste, processus d'intégration européenne, Serbie

Primljeno / Received: 23. 07. 2012.

Prihvaćeno / Accepted for Publication: 30. 08. 2012.